

26 BAKÜ HALK KOMİSERLERİ VE STEPHAN ŞAUMYAN YENİDEN SORGULANIYOR

Dr. Nesrin SARIAHMETOĞLU*

Azerbaycan'ın yakın dönem tarihinde Stephan Şaumyan ile 26 Bakü Halk Komiserleri Sovyeti adı birbirine son derece bağlıdır. Bu bağ Şaumyan'ın sadece 26'ların başkanı olması ile değil, 26'lar vasıtasıyla Azerbaycan'ın ve dolayısıyla ülkenin merkezi ve belki de kalbi olan Bakü'nün idaresinin kendi kontrolü altında bulunmasıyla açıklanabilir.

26 Bakü Komiserleri de denilen Bakü Halk Komiserleri Sovyeti (BHKS), 25 Nisan 1918'de kurulunca Şaumyan hem Bakü Halk Komiserleri Sovyeti'nin başkanı hem de Halk Harici İşler Komiseri olarak tayin edildi.

Azerbaycan'da Bolşevizmin bütün taleplerini yerine getiren komiserler bankalar, petrol sanayii, Hazar Ticaret donanması gibi işletmeleri süratle devletleştirdiler. BHKS'nin başkanı Şaumyan, uygulanan bu politikaların halkın ve o yıllarda grafiği süratle yükselen Musavat Partisi'nin tepkisini çekeceğini farketti. Azerbaycan tarihinde "Mart Olayları" veya "Vatandaş Muharebesi" denilen olaylar Şaumyan'ın halk nazarında Musavat Partisi'nin itibarını sarsarak bu güçlü rakibi ortadan kaldırma planlarının da bir anlamda ilk aşaması oldu.¹ Olayların senaryosunun hazırlanmasında Rusya'nın da şüphesiz büyük rolü vardı. O yıllarda Kafkasya-ötesi Seymi'ni oluşturan üç cumhuriyetin Azerbaycan-Gürcistan ve Ermenistan'ın bağımsızlıkları ve Rusya'dan ayrılmaları meselesi gündemde idi. Şaumyan 3 Mart 1918'de Stalin'e bir mektup yazarak Kafkasya'nın kaybedildiğini ve ayrıca Bakü'nün askeri yönden süratle teçhiz edilmesi gerektiğini ifade ediyordu. Bir süre sonra Seym dağıldı ve bu cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilan ettiler. İşte bu noktada Rusya, Azerbaycansız ve bilhassa Baküsüz yapamayacağını, onun petrolü olmadan ihtilalin geleceğine yön vermenin mümkün olamayacağını anladı ve Taşnaksutyun ile Musavat Partileri arasındaki anlaşmazlıklardan istifade etmeye karar verdi. Taşnakların da katılımıyla Musavat ve Sovyet arasında politik bir çekişme olarak başlayan mücadele, milli bir ayaklanma karakteri kazandı.² Ancak olayların meydana gelişinde Şaumyan'ın izlediği siyasetin de etkisi vardı. Şaumyan,

* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi.

¹ V. Çıragzade, *İstiglal Yollarında*, (Bakü 1992), s. 15-16; A. Hüseyinov, "Kommunanın merd oğlu", *Sovet Ermenistanı*, 31 Ağustos 1968, s. 3.

² N. Sarıahmetoğlu, "Mart Olaylarının Azerbaycan Tarihindeki Yeri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, sayı 123 (Mart 1997), s. 10-14.

Güney Kafkasya'da Azerbaycan da dahil olmak üzere milli bağımsızlık hareketlerinin artmaya başladığı yıllarda Azerilerin bu faaliyetlerini ve kendi kaderlerini tayin etme isteklerini "milliyetçilerin Bakü'yü Azerbaycan Hanlığı'nın merkezine çevirme gayesi" olarak görüyordu.³ Gerek Azeri gerekse Ermeni milliyetçiliğine kesin olarak karşı olan Şaumyan, bu faaliyetleri bir ihanet olarak yorumlamaktaydı. Bu yıllarda sosyal demokratlardan başka milliyetçi iki parti olan Gürcülerin Sosyalist-Federalist Partisi ve Ermenilerin Taşnaksutyun Partisi, milletler meselesini halletmek için Rusya'nın federatif bir cumhuriyet olmasını talep ediyor bunun aynı zamanda Kafkasya milletlerinin gelecekte milli bağımsızlığın kazanılması yolunda önemli bir adım olacağını söylüyorlardı.

Şaumyan'a göre, Güney Kafkasya çeşitli milletlerin yaşadığı bir yer olma özelliğini taşıdığı için bu bölgenin Rusya'dan ayrılmasının sonuçları çok kötü neticeler doğurabilirdi. Bununla birlikte onun milliyetçilik kavramından tam manasıyla kendini soyutlayamadığı da görülmektedir. Geleneksel Ermeni milliyetçiliği Şaumyan'da da vardır. Öyle ki, Güney Kafkasya'daki milletlerin muhtariyet veya bağımsızlık fikirlerini şiddetle eleştirip, bu bölgelerin idare şekli tartışılırken Ermeni halkının istikbalini ve Osmanlı Devleti içinde bulunan Ermeni azınlıkların kaderini de görmezlikten gelmez ve "Onlar eğer Rusya ile birleşmeye karar verirlerse Ermenistan'la birleşmelidirler" der.⁴

Şaumyan'ın izlediği bu politikayı III. Tugayın Siyasi Komiseri tayin edilen Mikoyan da devam ettirmiştir. Şaumyan ve Mikoyan arasındaki işbirliği Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesinin sürdüğü dönemde de devam etti. Özellikle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilan edilince Şaumyan, Mikoyan ve Emiryan'ın desteğiyle Musavatçılara karşı hareketlerini arttırdı. Şaumyan, 24 Mayıs'ta Rusya Sovyet Federatif Cumhuriyeti Halk Komiserleri Sovyetine gönderdiği mektupta Türklerin Kuzey İran'ı ele geçirmek ve Bakü üzerine yürüme amacını belirtiyordu.

Şaumyan, Stalin'e "Elizabetpol beyleri (Musavatçılar) bize karşı yeni bir yürüyüşe başladılar. Dün Hacıkabul bölgesinde Bakü'ye giden yolu koruyan gruplarımızla süvariler arasında çatışma oldu. Yardım için acil olarak asker ve silah gönderilmesi gerekmektedir" şeklindeki bir telgrafi 22 Mayıs'ta gönderdi. Sovyet Rusya, Bakü Sovyetine özellikle askeri alanda gereken yardımları yapıyorsa da bu Şaumyan'ı memnun etmiyordu. Bu anlamda Türk ordusunun hücumunu engellemek ve Musavatçıları Gence'den uzaklaştırmak için yaptığı planları Sovyete sundu. Fakat

³ R.G. Suny, *Bakü Komünü*, (çev. Kudret Emiroğlu), (İstanbul 1990), s. 209.

⁴ Şaumyan Güney Kafkasya'nın üç vilayete ayrılması gerektiğini düşünmekte ve şu tasnifi yapmaktaydı: 1- Batı Kafkasya-ötesi (Güney Kafkasya): Kutais, Batum eyaletleri ve Tiflis eyaletinin bir bölümü 2- Doğu Kafkasya-ötesi: Erivan eyaleti, Tiflis eyaletinin bir bölümü, Kars ve Elizabetpol eyaletleri 3- Bakü vilayeti : Elizabetpol eyaletinin bir bölümü ve Dağıstan vilayeti

V. Çıragzade, *İstiglal Yollarında*, s. 16; A. Karinyan, *Şaumyan ve Kafkasyada Milliyetçilik Cereyanları* (çev. Z. Gayıblı), (Bakü 1980) s. 10-15.

Gence'ye yapılan hücum bir sonuç vermedi. Şaumyan, Moskova'ya gönderdiği bir telgrafta "Biz Bakü'de vatandaş muharebesinden sonra çok küçük bir kuvvetle doğrudan Gence'ye yürüseydik daha iyi olacaktı" diye yazdı.

Stalin, 10 Haziran 1918'de Bakü'ye yardım gönderildiğini, Şaumyan ise Sığırılı'dan sonra Kürdemir'in de ele geçirildiğini bildirdi. Bakü Sovyetinin Şaumyan'ın emriyle 12 Haziran'da Gence'ye karşı başlatmış olduğu hücum neticesinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığı ciddi bir tehlikeye girdi. 4 Haziran 1918 tarihli Batum anlaşmasının 4. maddesine esasen Osmanlı Devleti'nin acilen gönderdiği yardım sayesinde bu tehlikeyi engellemek mümkün oldu.⁵ Birleşik Azeri Türk kuvvetleri Göyçay civarında 27 Haziran-1 Temmuz arasında devam eden mücadeleden sonra Bakü Sovyetinin askerlerini mağlup ederek onların Gence'ye yürüyüşünü engelledi.⁶ Kızıl Ordunun Göyçay'da yenilmesi Nuri Paşa'nın karşı saldırıya geçmesi Şaumyan, Mikoyan ve Emiryân'ın amaçlarını boşa çıkarmış oldu. Ayrıca Bakü'de uzun zamandır mevcut olan anlaşmazlık ortamını daha da gerginleştirdi. Rusya'dan istediği askeri yardımlar, Astrahan'dan gelen 170 kişilik süvari birliği ile Moskova'nın talimatıyla Ukrayna'dan gönderilen Petrov kumandasındaki 780 kişilik piyade birliğinden ve birkaç toptan ibaretti.⁷ Gönderilen yardım çok yetersizdi ve acilen başka bir desteğe ihtiyaç vardı. İki seçenek ön plandaydı. Bunlardan biri albay Biçerahov diğeri İran'daki Dunsterville kumandasındaki İngiliz askerleriydi. Bolşevikler, İngilizlere sıcak bakmıyorlardı. Özellikle Şaumyan, Bakü'nün İngilizlerin eline geçmektense geçici başka bir kuvvet tarafından idaresini tercih etmekteydi. Sonunda Bakü HKS, Biçerahov'un yardımını kabul etti Fakat o, Bakü'yü savunmak yerine şehrin 60 km. güneyindeki bir bölgeye çekilerek hem Bakü'nün siyasi ortamından uzaklaşmış hem de bulunduğu yerden Türk ordusu üzerine akınlar yapmaya başlamıştı. Biçerahov başarısızlığa uğradı ve birliklerini cepheden çekerek kuzeye yöneldi. Bütün bunlar yaşanırken Ruslar, Azerbaycan'ın Osmanlı orduları tarafından işgal edildiğini aslında Azerbaycan'ın bağımsızlık meselesini hiç düşünmediğini kendini Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak kabul ettiğini iddia etmekteydi.⁸ Bakü Sovyeti, Şaumyan'ın İngilizler

⁵ Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile ayrı ayrı imzaladığı Batum Anlaşması Ermenilere göre "Ermenistan'ın büyük bir kısmının "Türk yeniçerilerin ayakları altında ezilmesi" anlamına gelmekteydi. O. Keşişyan, *Integrative and Disfunctional Factors in the Formation of the Armenian Nation*, (Clermont Graduate School, Basılmamış Doktora Tezi, 1974), s. 127-128.

⁶ V. Çıragzade, *ayn.esr.*, s. 38-39; *Azerbaycan Tarihi. En Gedim Dövrlerden XX. Esrin Evvellerine Geder.* (Bakü 1993) s. 247-248.

⁷ H. Meherremov, *Getsin Gelmesin...* (Bakü 1992), s. 44-64; A. Artanian, "Dunsterville's adventures: A reappraisal" *International Journal of Middle East Studies*, sayı 12 (1980), s. 206.

⁸ Y. Rathayzer, *Şura Azerbaycanı Uğrunda Mübarize*, (çev. H. E. Ahundov), (Bakü 1929), s. 52-53; M. Bala, *Milli Azerbaycan Hareketi*, (Ankara 1991), s. 100-101; Y. Rathayzer,

konusundaki fikirlerine rağmen onların yardımını istemeye karar verdi. Bu da Güney Kafkasya'da Sovyett hakimiyetinin kalesi olan Bakü Sovyetinin sükutuna sebep oldu. Komiserler 31 Temmuz 1918'de istifa ettiklerini açıkladılar.⁹

Sağ kanadı temsil eden Sosyalist İhtilalciler, Menşevik ve Taşnaklardan ibaret Sentrokaspi Hükümeti (Hazar Askeri Donanmasının Merkez Komitesi) 1 Ağustos 1918'de kuruldu. Bu hükümet ilk iş olarak Enzeli'de bulunan İngiliz kuvvetlerinin Bakü'ye gelişini temin etti. General Dunsterville komutasındaki İngilizler 4 Ağustos 1918'de Türk ordusuna mukavemet etmeyi gerekçe göstererek Bakü'ye geldiler. Bundan sonraki gelişmeler Türk ordusunun 15 Eylül'de Bakü'ye girmesi ve Es-Er'ler ile Taşnaklardan meydana gelen hakimiyete son vermesiyle devam etti.¹⁰ Daha sonra bu Sentrokaspi İdaresi zamanında tutuklanan ve 26'lar olarak anılan komiserler bir grup Bolşevik'in yardımıyla hapisten çıkartıldı ve Türkmen gemisi ile Astrahan'a gönderildi. Bakü Halk Komiserleri Krasnovodsk hapisanesine getirildi ve 20 Eylül 1918'de Ağçakum'da kurşuna dizildi. İşte 26'lar hakkında bugüne kadar bütün bu bilinenler yeniden sorgulanmaya başlandı.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etme sürecinde toplumdaki eski Sovyet değerlerine halk, büyük tepki gösterdi ve başta Lenin heykeli olmak üzere Kirov, XI. Kızıl Ordu, Karl Marks gibi abideleri birer birer ortadan kaldırdı. Parklar, caddeler ve istasyonlara verilen Sovyet ideolojisinin önemli adları ve benzer sembollerin bütün izleri silindi.¹¹ Azerbaycan'ın yakın dönem tarihinde özel bir yeri olan 26 Bakü Halk Komiserleri anısına yapılan abide de 1989 yılında tahrip edildi. Bir zamanlar onlar hakkında yaratılan efsaneler, rivayetler Rusya'nın en ücra köşelerine kadar yayılmıştı. İsimleri tek tek fabrikalara, gemilere, metro istasyonlarına, meydanlara verilerek yaşatılırdı. Bakü'nün en güzel parklarından birinde büyük bir dairevi taş abide 26'lar anısına dikilmiş ve hiç sönmeyen bir meşale ile hatıraları yaşatılmak istenmişti. Bu abide öğrencilerin ve komsomolların partilerine sadakatlerini bildirmek için toplandıkları bir yer olma özelliğini de koruyordu.

Yukarıda sözü edilen 26'lar hakkındaki bilgiler veya bilinmeyenler yıllar sonra çeşitli sorularla tekrar ortaya çıktı. Önce bu 26 sayısı üzerinde duruldu. Başta Ziya Bünyatov 26 sayısının gerçekleri ifade etmediğini açıkladı. 1918'de Bakü ve çevresi "İşçi, kızıl asker, denizci ve köylü Sovyeti İcra Komitesi" tarafından idare edilmekteydi. Başkanlığını Çaparidze'nin yaptığı komitede şu komiserler vardı:

Dışişleri komiseriStephan

Şaumyan

Bakü Kommünası Komisarlarının Hebsi ve Telef Edilmesi, (çev. M. Murad), (Bakü 1929) s. 86-97.

⁹ C. Hesenov, *Azerbaycan Beynelhalg Münasibetler Sisteminde 1918-1920*, (Bakü 1993), s. 112.

¹⁰ "Bakü Kommunası", *Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası*, c. I (1976) s. 562, c. X, (1992) s. 469-470;

¹¹ 26'lar adını taşıyan metro istasyonu, Sahil; Kızıl Ordu, 20 Yanvar; 28 Nisan, 28 May; Kirov, Matbuat; Şaumyan, Hatai; Derjinski, Şehriyar adlarını almıştır.

İçişleri komiseri	Çaparidze
Askeri deniz komiseri	Korganov
Posta, telgraf, demiryolu, denizyolu nakliyatı	Markaryan
Maliye komiseri	Kireyev
Adliye komiseri	Karinyan
Halk ekonomisi komiseri	Fioletov
Erzak komiserliği	Sibulski
Şehir ekonomisi komiseri	Nerimanov
Himaye komiserliği	Nerimanov
Gıda mınıtkaları komiserliği	Amirova
Toprak komiserliği	Vezirov
Emek komiserliği	Zevin
Zarganov	ve
Halk eğitimi komiserliği	Kolesnikov

Kafkasya Kızıl Ordusu'nun Askeri İhtilal Komitesi de buraya bağlıydı ve Karganov, Şeboldayev, Malikin ve Kuzminski'den meydana gelen bir kurul tarafından idare ediliyordu. Bakü kumandanı Arakyan da buradaydı. Bakü Komiserleri denilen liste bu şekilde sona eriyordu. Bu 26 kişinin sadece 6'sı komiserdi. Şaumyan, Çaparidze, Karganov, Fioletov, Vezirov ve Zevin komiserliğe dahil değildi. Onlar Abşeron köylerinden sorumluydu. Burada Azizbeyov ile birlikte 7 kişinin daha adı vardı¹²

Ziya Bünyatov, diğer komiserlik görevlerinde bulunan Markaryan, Karinyan, Kireyev, Sibulski, Amirov ve Zarganov'a ne olduğunu sormakta ve Nerimanov, Kolosnikova ve Karinyan hakkında bilgi varken diğerleri hakkında hiçbir bilgi olmamasını sorgulamaktadır. Bunlar yaşadıysa niçin 26'lara dahil edilmediler. Tatevos ve Arsen Amiryany kardeşler Osipyans, Kostadyan, Boryan, gibi Taşnaklar ve aynı anda Petrov, Basin, Solntsev, Metaksa, Bogdanov, Poluhin, Berg, Koçanov, Gabişev, Mişne nasıl birden bire komiser oldular? Niçin 70 yıldan fazla bunlara komiserler denildi ve "Sovyet hakimiyetinin muvaffakiyeti için şehit olanlar" gibi aziz bir şekilde anılması sağlandı.

Bünyatov işte bu soruların cevabını aradı ve KGB arşivlerinde yaptığı araştırmalarda ajanların izlediği şahısların takipleri hakkında verdikleri raporların çok ilginç olduğunu söyleyerek buna 1923'de hapsedilen Rahim Vekilov ve diğerlerinin mahkemelerinde belirtilen "Saat 12:00'de şahıs Bakü Sovyeti'nin yanından tramvaya bindi, saat 12:30'da Devlet Bankası'nda tramvaydan indi, Azatlık Meydanı, dokuz komiserin defnedildiği yere doğru gitti" ifadeyi örnek göstermektedir. Burada da 26 sayısına rastlanmadığı ve sürekli olarak 9 komiserden bahsedildiği görülmektedir. Bünyatov, Bolşeviklerin öldürülen 9 komiseri özellikle

¹² E. Guliyev-E. Memmedov-K. Rehimov, *Azerbaycan Tarihi*, (Bakü 1982), s. 81-82.

Azatlık denilen meydanda gömdüklerini ve yine buraya “Dokuz komiserin defnedildiği yer” denildiğini ifade etmektedir. Söz konusu bu 9 komiserin 26 olarak anılması meselesi Anastas Mikoyan’ın siyasetidir. O dönemde Aşkabat’ta da Bakü’de olduğu gibi kısa süreli hükümetler teşkil edildi ve her yeni hükümet rakiplerini ortadan kaldırmaya çalıştı. Bu şekilde çöllerde sayısız insan öldürülmüş ve ölenlerin cesetleri gömülmeyle sadece üzerleri kumla kapatılmıştı. Onlardan geriye kalan kemiklerden 17 iskelet yapılarak Bakü’ye getirildi ve buraya gömüldü. 26 sayısı bu 17 iskeletin 9 tane XI. Kızıl Ordu komiserinin mezarına gömülmesiyle ortaya çıkmış oluyordu.¹³

Son yıllarda komiserlerin bazılarının Hindistan’a götürülmeleriyle ilgili tartışmalar da gündeme getirilmektedir. 7 Nisan 1926’da A. Mikoyan tarafından 26’ların öldürülmesinden suçlu bulunan F. A. Funtikov’un mahkemesi yapılmış ve şahit olarak dinlenen Velnus “Komiserler Hindistan’a götürüldü” demiştir. Diğer bir şahit olan Artak ise, “Aşkabat’ta Es-Er’lerin toplantısına beni de çağırdılar. Emiryân’ın yaveri, Ruben Keğamyan, Şaumyan ve Tatevos Emiryân’ın Aşkabat hapisanesine, diğerlerinin ise Meşhed’e gönderildiğini haber verdi. Bu bilgi birinci elden geldi ve bunda şüphelenilecek bir durum yoktu. Keğamyan’ın dediklerini Armen Hayrapetyan ve diğerleri de onayladı.” diye ifade verirken diğer bir şahit Gogoberidze, “Bana resmi olarak komiserlerin Hindistan’a gönderildiğini haber verdiler” demektedir.¹⁴

Adı ölenler arasında geçen Stephan Şaumyan’ın kurşuna dizilen bu komiserlerin arasında bulunmadığı, Hindistan’a kaçmayı başardığı da iddia edilmektedir.¹⁵ Hatta A. Mikoyan’ın nasıl ölümden kurtulduğu, Lenin’den sonra Brejnev’e kadar nasıl üst düzeylerde görev aldığı hala cevapsız kalan sorulardan biridir. Ancak ortak olan görtüş bütün komiserlerin toplu olarak değil, gruplar halinde öldürüldüğüdür. Azerbaycan halkı bugün 26’lar gibi kendilerine Sovyet dönemini hatırlatan herşeyi reddetmekte ve 26’ları sadece Azerbaycan’ın parçalanmasını değil, Bakü’yü ve onun petrol hazinesini kendi tekelleri altına almaya çalışanlar olarak görmektedir.

¹³ Z. Bünyatov, “Bir daha uydurma 26 regemi haggında”, *Azerbaycan*, 10 Nisan 1992, s. 4.
Kaynaklar söz konusu 26 komiserin adını şöyle vermektedirler: S. Şaumyan, M. Azizbeyov, P.A. Çaparidze, İ.T. Fioletov, M. S. Vezirov, G. H. Korganov, İ. V. Malikin, G. K. Petrov, Y. D. Zevin, V. F. Poluhin, E. A. Berg, A. A. Boryan, İ. Y. Gabişev, S. G. Osepyan, A. M. Amiryân, B. A. Avakyan, M. V. Basin, M. R. Korganov, A. M. Kostadyan, A. A. Bogdanov, S. A. Bordanov, F. F. Solntsev, İ. A. Mişne, İ. P. Metaksa, İ. M. Nikolaşvili, T. M. Amirov.

¹⁴ “Bakı Komissarları”, c. I (1976), s. 561-562.

¹⁴ “Men Hemişe 26 Bakı komissarlarını azadlığ uğrunda mübarizler hesab etmişem”, 7 *Gün*, 18 Ekim 1997, s.11.

¹⁵ F. Baheddinoğlu, “Bir daha Şaumyan haggında”, *Aydınlık*, 14 Haziran 1991, s. 8.